

ZİYA GÖKALP

ÜÇ AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

Cilt : 9

Ekim - Aralık 1988

Sayı : 52

YEZİDİLİK VE YEZİDİLER

Yazan : Şevket Beysanoğlu

Yezidiliği, Hâriciliğin İbâdiyye ya da İbâziyye mezhebinden türeyen ve zamanla bir din hâline gelen kolu, olarak kabul edenler olmuştur (1). Yezidiliği, «eski putperestlik (fakat güneşe ve aya tapmaksızın), İran-Zerdüş (İran dualizminin yankısı), ayrıca, Mânî dininin (İran mârifeti), Yahudi (beslenme ile ilgili hükümler), Hıristiyan huşûsiyetleri bilhassa Nasturî (vaftiz, bir nevi İsa'nın etini ve kanını temsil etmek üzere yapılan takdis âyini, ekmeği bölme, evlenmelerde Hıristiyan kiliselerini ziyaret, şarap içme müsaadesi), bundan başka İslâmî (sünnet, oruç, kurban, hac, mezarlar üzerinde İslâmî kitâbeler), SüfiRâfizi (mezhebin gizli vasfı, vecd, süfi şeyhe saygı), Sâbiî (tenâsüh) ve Şamanî (gömme, rüya tâbiri ve dansları) unsurları ihtiva eden bir din olduğunu ileri sürenler de vardır (2). Bazı yazarlar da, Yezidiliğin, «Klasik mezhepler tarihi yazarları, yanlış olarak, 'Yezîdi' isminin Hâricilerin İbâdiyye kolundan ayrılmış olduğu söylenen Yezid b. Ebi Uneyse'den geldiğini ve bu topluluğa bundan dolayı 'Yezîdiyye' dendiğini ileri sürerler.

Bir iddiaya göre de 'Yezîdi, ismi, eski İran dinindeki 'hayır' tanrısı olan 'İzd' veya 'Yezdan' kelimesinden gelmektedir. Esasen Yezîdililik de İranî ve Asurî unsurların karışmasından ortaya çıkan bir nevi Mecûsiliği temsil etmektedir. Bu anlayışa göre, kötülük var oldukça şeytan yüce Tanrı'nın yaratıcı eli sıfatıyla yüceltmeye lâyık bir varlıktır. Diğer taraftan Zerdüştlükte 'horoz' kutsal bir hayvandır. Yezidilikte de mukaddes ve her şeyin yaratıcısı durumunda olan Melek Tâvus, horoza benzer bir şekilde tasvir edilir. Ayrıca bu topluluğa göre, Âdem peygamberden sonraki ikinci ataları Ez-dâ (Tanrı verdi)'dir. Bunlara ona nisbetle Ezdâî (Ezîdi=Yezîdi) denmiştir. Nitekim kendilerinin Ezdâ'dan geldiklerine inanan Yezîdiler, kendi soylarından olmayan birinin bu mezhebe girebilmesini mümkün görmezler. Çünkü onlara göre Yezîdi soyu temizdir, üstündür. Onlar saf olarak Hz. Âdem'in kanından yaratılmışlardır; oysa diğer insanların kanında Havvâ'nın kanı da vardır.

Şu anda elimizde bulunan malzemeye göre, 'Yezîdi' ismi, Yezîd b. Muâviye (64/683)'den gelmektedir ve menşei itibariyle de Şeyh Adiy b. Musafir (öl. 555/1160 veya 557/1162)e dayanmaktadır. Nite-

(1) Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, «Yezidilik» maddesi, c. 7, s. 318.

(2) İslâm Ansiklopedisi, «Yezîdiler» maddesi, c. 13, s. 417.

kim bu topluluğun, bir nur olarak gördükleri, diğer insanlar gibi doğmadığına inandıkları ve Sultan Yezid diye andıkları Yezid b. Mu'aviye'den dolayı bu adla anıldıkları hususu, mezhebin ismi ve menşei konusunda gerçeğe daha uygun görünmektedir». (3)

İslâm Ansiklopedisi'nin «Yezidiler» maddesini yazan Menzel ile bu maddeyi geniş bir şekilde tadil ve ikmal eden İhsan Süreyya Sırma ise bu konuda şu görüştedirler :

«Yezidilerin bizzat yeni olduğu hissini taşıdıkları Yezidi adı, hiç bir şekilde, ne Yezid b. Mu'aviye, ne Yezid b. Unaysa, ne de İran'daki Yezd şehri ile ilgilidir. Bu isim, muhtemelen, fonetik kanunlarına uygun olarak gelişen şekli gösteren yeni Farsça'daki İzed (melek, Tanrı), Âvesta dilinde yazata (saygıya, tapınmaya lâyık olmak), Pehlevî dilinde Yazdân, modern Farsça'da Yəzdân (Tanrı), Âvesta'da yazatanam, Pehlevî'de yaztan, yazdan, İzed'den gelmektedir ve Âvesta'da geçen 'Yazdan' âyin ve merâsimle ilgili olarak Yeni Farsça'ya girmiştir. Buna göre, bu kelime, bizzat kendileri tarafından kullanıldığı gibi, Ezîdi' İzidi veya İzdi (Tanrıya tapanlar), Yezidiler tarafından da bilinen bir iştikak olmalıdır.» (4).

Sipro'ya göre, «Yezidilik, Asurlu, İranlı, Hristiyan ve Müslüman unsurlarıyla karışmış bir Maniheizm'den doğmuştur. Her halde, İran unsuru, büyük bir rol oynar ve galiba hattâ bir çok bakımlardan Hıristiyanlık ve daha çok İslâmiyete yaklaşan Yezidi akidesinin başlıca temelini teşkil eder.

Asıl akidede, galiba altı ikinci derecedeki Tanrı, tamamıyla kaybolmakta ve yerlerini Tanrı ve Melek Tâvus arasındaki ikilik almaktadır. Tanrı dünyanın koruyucusu değil, sâdece yaratıcısıdır; O, faal değildir ve dünya ile ilgilenmez. Tanrı irâdesinin faâl ve yürütücü uzvu, Melek Tâvus olup, galiba tenâsüh sayesinde, Tanrılaşmasına söz verilmiş olan Şeyh Adî ile birlik teşkil etmektedir. Melek Tâvus, Tanrı'nın ikinci şahsiyeti olup, onun faâl sûretidir. Tanrı ile bir, çözülmeyen bir şekilde Tanrı'ya bağlıdır. Bu mânada Yezidiler tek Tanrılılardır. Ancak, Tanrı ile insan arasında vasıta olarak hizmet gören yarı ilâh veya ilâhlar bulunur.» (5).

Bibliyografya bölümünde görüleceği gibi, Yezidiler hakkında çeşitli dillerde, birçok araştırmalar yapıldığı, kitaplar yayımlandığı

(3) Ethem Ruhi Fırlalı, Mezhepler Ve Tarikatlar Ansiklopedisi, Tercüman yayını, İstanbul 1987, «Yezidilik» maddesi, s. 216; Türk Ansiklopedisi, «Yezidilik» maddesi, c. 33, s. 441.

(4) İslâm Ansiklopedisi, «Yezidiler» maddesi, c. 13, s. 417.

(5) İslâm Ansiklopedisi, aynı madde, aynı sayfa.

halde, bu din ya da mezhebin mahiyeti, kökeni ve bunu benimseyenlere verilen «Yezidi» adı üzerindeki tartışmalar henüz kesin bir sonuca bağlanmış değildir.

YEZİDİLERİN İKİ KUTSAL KİTABI

Yezidilerin iki kutsal kitabı vardır. Yezidiliğin temel ilkeleri bu iki kitaptan kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, Musâfir oğlu Şeyh Adî (Yezidiler bu ismi çoğunlukla «Hâdî» olarak telaffuz ederler)'ye Melek Tâvus tarafından vahyedildiğine inanılan **Kitabü'l-Cilve** (vahiy kitabı)'dır. Kitabü'l-Cilve, kitabın Arapça adıdır. Yezidiler, buna çoğunlukla **Kitêb-a Celve** derler. Bilinen nüshası 8 sahife, 109 satırdır. Şeyh Adî ise 1074'te Baalbek yakınlarında bulunan Beyt-i Far köyünde doğmuştur. Emevi hanedanından olduğu söylenir. Öğrenimini tamamladıktan sonra, kendisini tasavvufa vermiş ve çağının tanınmış bazı şeyhleri ile görüşerek görgü ve bilgisini arttırmıştır. Sonra Hakkâri dağlarına çekilerek, orada kurduğu zaviyede yezidiliği yaymaya başlamış ve 1162 tarihinde ölmüştür. Mezarı LÂLEŞ'tedir. Yeğeni ve halefi Şeyh Sahr'ın da mezarı buradadır.

Kitabü'l-Cilve hakkında Menzel şu bilgileri vermektedir :

«Yezidilerin iki mukâddes kitaplarından biri olup, Mushaf-Reş ile birlikte, mezheplerinin dini temelini teşkil eder. Yezidilerin ibâdet dili ve bizce malûm olan bütün Yezidi duaları Kürtçe olduğundan (msl. esâs duâ, sabah duâsı, vaftiz ve sünnet duâsı, ölümler için okunan duâ, sancak gelişini müjdeleme sesleri; hattâ bizzat Allah da, Mushaf-Reş'in gayr-ı mevsûk ilâvesine göre, Kürtçe konuşur) (*). Mevcudiyetleri uzun zamandan beri bilinen ve asıllarının kopyeleri nihâyet Avrupalıların eline geçmiş bulunan yezidilerin bu iki mukâddes kitabının Arapça yazılmış olması şayan-ı dikkattir...

İlk defa olarak Bağdatlı P. Anastase Marie, Sincar'daki kitapların muhafızına para vermek suretiyle, 1904—1906'da iki mukâddes

(*) İngilizler 1924—1925 yıllarında Musul sorunu nedeniyle Türkiye ile anlaşmazlığa düşünce, iş o zamanki Cemiyet-i Akvam'a götürüldü. Cemiyet-i Akvam, bölge yerlilerinin eğilimini öğrenmeleri ve bu konuda bir rapor hazırlamaları amacıyla Kont Teleki, (Eski Macar Başbakanı) Wirsin (Belçikalı elçi) ve Poulis (İsviçreli albay)'ten oluşan bir kurulu görevlendirdi. Bu kurulun, Cemiyet-i Akvam'a 1925 yılı Temmuzunda sunduğu raporda, Sincar'da yaşayan Yezidilerle ilgili olarak şöyle deniliyor :

«Yezidiler cennette Kürt dili ile konuşulacağına inanırlar. Tanrı, Kurân-ı Kerim'i Kürt diliyle gönderdiği halde Muhammed onu Arap diliyle yazmıştır» inancındadırlar.

kitabın asıllarının doğru kopyelerini yaptırmaya muvaffak oldu. Asılları muhtemel olarak deri üzerine, eski bir Kürt lehçesi ile ve Arami yazısına benzeyen, oldukça nâdir ve şifreli bir yazı ile yazılmıştır. Bu şifreli yazı ile yazılmış olan metin aslında Arap yazısı ile yazılmış bir nüshadan istinsah edilmiş olduğunu, kat'i bir şekilde gösterir. Fakat bu kopye işine esrarlı bir mâhiyet verilmiş olması muhtemeldir; nitelikim Avrupalı âlimlerin Yezidilere karşı gösterdikleri alâkanın neticesi olarak, Musul'daki mütehasıslar daima yeni metinler keşfetmek gayretine düşmüşlerdir. Migana, Alkoş manastırının eski bir râhibi olan ve 1906'da ölen Kerkük metropolitliğinden Şammas Eremia Şamir'i, Browne, Chabot, Giamil ve Isya Joseph taraflarından neşredilen bütün metinleri uydürmekle ithâm ederek, maskesini düşürmeğe çalıştı. Bununla beraber Kürtçe metnin mevsûkiyeti, Max Bittnerin *Die heiligen Bücher der Yeziden oder Teufelsbeter* adlı monografisinde *Denkschriften d. Wien. Ak. d. Wiss.* (LV, Wien, 1913)'daki ilâvesinde yaptığı lisânî araştırmalar sayesinde, reddedilemez bir şekilde, ispat edilmiş oldu.

Metin, Süleymaniye sancağı Bebe Kürtlerinin dili olan Mukri lehçesine yakın bir Kürtçenin aslı ve artık kullanılmayan ölmüş bir şeklini göstermektedir ki, her hangi şarklı bir sahtekâr, mahdut imkânları ile, bu dili pek öyle kolay-kolay yeniden te'sis edip, kullanmasa gerektir. Bu kitapların dili, bugün Yezidîlerin kullandıkları konuşma dilinin aynı değildir.» (6).

Kitabül-Cilve'nin Arapça metninden yapılmış tercümesi, Mehmet Şerafettin (Yaltkaya) tarafından 1926'da yayımlanmıştır. (*Yezidîler, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 3, Ağustos 1926, s. 6—11). Aşağıdaki metin, dili sadeleştirilerek, M. Şerafeddin'in yayımladığı metinden alınmıştır.

KİTABÜ'L CİLVE'NİN TÜRKÇESİ

Mukaddime

1. Bütün yaratıklardan önce var olan Melek Tâvus'tur.
2. Onu Abd Tâvus; kendi has milletini farkı kılmak ve yol göstermek, kötülüklerden ve boş hayallerden kurtarmak için bu âleme gönderdi.
3. Ve bu işin başlangıcı şifâhen kelâmı teslim ile olup sonra Cilve ismiyle adlandırılan bu kitap vasıtasıyla oldu ki bunu dinden hariç olanların okuması caiz değildir.

(6) İslâm Ansiklopedisi, «Kitâb-ül Cilve» maddesi, c. 6, s. 826.

Birinci Bölüm

1. Ben vardım ve şimdi de mevcudum. Ve yaratıklar üzerinde saltanat ve idarem altında olanların cümlesinin işlerini ve teşebbüslerini tedbir altına alarak sonsuza dek kalacağım.

2. Lâzım olduğu zaman bana güvenip çağırانların yanında hemen hazır olurum.

3. Mekânlardan bir mekân benden hâli (boş) değildir. Haricilerin arzu ve isteklerine uygun olmamasından ötürü şerr (kötülük) dedikleri bütün olaylarda benim iştirâkim vardır.

4. Her zamanın şûrâ yoluyla bir müdürü vardır. Her yılday bu âlemin reisi ve reisleri değişir. Bunların her biri kendi döneminde ve nöbetinde vazifesini tamamlar.

5. Hak mucibince, yaratıkların yaratılıştaki niteliklerine, ahlâkına göre ruhsat veririm.

6. Bana mukavemet eden mahzun ve nadim olur.

7. Diğer ilâhlar benim işime karışamazlar. Ve her ne olursa olsun, benim maksadımdan beni men edemezler.

8. Haricilerin ellerinde bulunan kitaplar gerçek değildir ve bizim gönderdiklerimiz tarafından yazılmış da değildir. Lâkin onlar yoldan çıkmış ve azmış ve tebdil ve tahrif etmişlerdir. Her biri diğerini iptal ve fesheder.

9. Hak ve batıl malumdur, denendiğinde bilinir ve aşikâr olur.

10. Verdiğim gözdağı misakımın aleyhinde söz söyleyenler içindir. Ve ona reyime göre muhalefet ederim (?).

Hâzık olan müdebbirlere; muayyen ve belli vakitler için tarafımdan tevkil ettiğim hâzıklara lâzım olan işleri zikr eder ve zamanında lâzım olan umûru tahrîm (haram) ederim (?).

11. Talimatıma uymakla bana itaatten lezzet ve ferah duyanları irşad ederim. (doğru yolu gösteririm).

İkinci Bölüm

1. Bu ademe, bildiğim nice çeşitli mükâfat ve cezalar veririm.

2. Yer yüzünde ve yerin üstünde ve altında olan her şeye tasallût elimdedir.

3. Âlemlerin müsademesini kabul etmem.

4. İtaatım altında olan ve özellikle seçkinlerimden bulunanları hayırlarından menetmem.

5. Denediklerimin ellerine işlerimi teslim ederim. Ve onlar benim meramımca hareket ederler.

6. Emin olanlara her türlü şekil ve nevide görünürüm.
7. Zamana ve şartlara göre alır verir, fakir ve zengin eder, mutlu ve mutsuz kılarım.
8. Tasarruflarımdan bir şeyi menetmeğe, müdahaleye kalkışmaya kimsenin hakkı yoktur.
9. Bana zıddiyette bulunanların üzerine hastalıklar ve ağrılar celbederim.
10. Bana kâfi gelen, sair insanlar gibi ölmez.
11. Bu alçak dünyada tarafımdan sınırlandırılan zamandan ziyade kimsenin sâkin olmasına müsaade yoktur.
12. Eğer istersem onu ikinci ve üçüncü defa olarak bu veya diğer dünyaya tenâsuh-i ervah (ruhların bir kimseden başka bir cisme geçmesi) yoluyla gönderirim.

Üçüncü Bölüm

1. Kitapsız yol gösteririm. Sevdiklerimi ve seçtiklerimi gibi (anlayışız, ahmak, akılsız) de olsa, doğru yola götürür, hidayete erdiririm. Ona ta'limim (öğretme ve yetiştirmem) zahmetsizdir.
2. Şeriatıma muhalefette bulunanlara durum ve zamana göre diğer âlemlerden kısâs ederim.
3. Bu ademoğulları korkunç ahvalı bilmezler. Bunun için çok zamanlar yanılıya düşerler.
4. Bütün kara hayvanları ve gök kuşları ve deniz balıkları elimde ve yönetimim altındadır.
5. Arzın kalbi altında gömülü defineler ve hazineler malumdur. Onları bir kimseden diğer kimseye geri bırakırım.
6. Mucize ve acaibatımı (şaşılacak şeylerimi) benden kabul ve zamanında talep edenlere gösteririm.
7. Yabancıların bana ve bana bağlı olanlara muhalefet ve zıddiyetleri kendilerine zarar verir. Çünkü onlar benim elimde olan azamet ve serveti bilmezler. Ben Adem neslinden lâyıf olanları tercih ederim.
8. Eskiden beri âlemlerin tedbirleri ve asırların inkılâbı ve bütün tedbirlerin bozulması tarafımdan tanzim olunmuştur.

Dördüncü Bölüm

1. Hukukumu benden başka diğer İläheye vermem.
2. Dört anasır (Hava, ateş, su ve toprak) ve dört zaman ve dört erkânı, mahlûkatın (yaratıkların) zarûriyatı için lutfettim.
3. Ecnebilerin kitabından sünnetlerime muhalif olanları, onlar tarafından değişikliğe uğratılmıştır.

4. Üç şey benim zıddımdır ve üç isim benim nefret ettiğimdir (?).

5. Sırlarımı saklayanlar nimetlerime nail olurlar.

6. Benim sebebimle felâketlere, musibetlere tahammül edenlerin cümlesini âlemlerin birinde her halde ödüllendireceğim.

7. Kullarımın ve bütün bana bağlı olanların tek vücut halinde birleşmelerini ve böylece onlara yabancı gelenlerin muhafefetlerine karşı tam yolunda gitmelerini isterim.

8. Ey vasiyetime uyanlar! Benden gelmeyen bütün fikirleri ve sözleri reddedin. Adımı ve sıfatlarımı anmayın ki günaha girmeyesiniz. Çünkü siz yabancıların ne yapacaklarını bilemezsiniz.

Beşinci Bölüm

1. Şahsımı ve suretimi tekrîm edin (saygı gösterin). Çünkü senelerden beri ihmal ettiğiniz işi hatırlatır.

2. Şeriat hükümlerime uyun ve hizmet görenlerimin indimden olan ilm-i gaybden size vuku bulan telkinlerine kulak verin.

Yezîdîlerin ikinci kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'tir. Kara Kitap olarak Türkçeye çevrilmekte ise de kanımca doğru değildir. «Mushaf» hem kitap, hem de Kur'ân-ı Kerim anlamına gelir. Eğer kitap anlamına kabul edilseydi, Yezîdîlerin buna Kitâb-a Reş demeleri gerekirdi. Doğrusu, Kara Kur'ân olmalıdır kanısındayım. Bazı eserlerde, Kara kitap denilmesinin nedeni, kitaptaki şeytan, iblis, racım, lâ-in gibi kelimelerin üzerine, kitabın okunuşu sırasında, Yezîdîler birer siyah bal-mumu koyup bu kelimeleri kapattıkları içindir denilmektedir. (7). Bu görüş çoğunlukla reddedilmektedir. Yezîdîlerce «kara», açıkça kutsal bir şey anlamına gelmektedir; nitekim Allah «Kara dağ» üzerine iner. Mushaf-ı Reş'in. Kur'ân'ın yerini tuttuğuna bakılırsa, bu ismin, üzeri siyah balmumu ile sıvalı olduğu söylenen memnu kelimeler ile izahı doğru görülmemektedir (8).

İslam Ansiklopedisi'nin Menzel tarafından hazırlanan «Kitâb-ü'l-Cilve» maddesinde Mushaf-Reş hakkında şu bilgiler vardır :

«Mushaf-Reş daha geniştir. Kürtçe Yezîdî aslı, 152 satırlı şifreli bir yazı ile yazılmış bir tomar hâlinindedir. Bu, daha çok dünyevî, daha âdî ve esasında Kitâb-i cilve'den daha anlaşılır hâldedir. Tezat-

(7) Enver Behnan Şapolyo, Mezhepler Ve Tarikatlar Tarihi, s. 374.

(8) İslâm Ansiklopedisi, «Kitâb-ül Cilve» maddesi, c. 6, s. 826.

lar ile doludur ve birdenbire kesiliverir. Rivâyete göre, Şeyh Adî'den aşağı-yukarı iki asır sonra (743/1342) büyük Hasan al-Basri tarafından yazılmıştır. Gûyâ asıl nüsha, Dicle üzerindeki Semali yakınında Kasr 'Azz al-Din'de Kâhâya Ali'nin evinde bulunuyordu; fakat şimdi gâlibâ, Kitêb-i celve gibi, Sincar'da bulunmaktadır.

KÂİNATIN YARATILMASI: Mushaf-Reş, tam bir intizamsızlık içinde, bölümlere ayırmadan, tezatlar ile dolu üç rivâyet hâlinde âlemin yaratılmasını anlatmaktadır. Muhtemelen en eski olan yaratılış hikâyesine göre, Allah kâinatı yalnız başına yaratmıştır. Beyaz bir inci yaratıp, kendi yarattığı Anfar (bir çok yazma nüshalarda; Angar) adlı kuşun sırtına koydu. 40.000 yıl orada hüküm sürdü, sonra sûfi şeyhleri ile aynı tutulan yedi ilâhî meleği yarattı.

Allah pazar günü, hepsinin en yüksek reisi olan 'Azra'il (Azazil, Zaza il) = Melek Tâvus'u; pazartesi günü de Melek Darda'il = Şeyh Hasan (al-Basri)'i yarattı; Yezîdiler arasında telâfuzzu, esaslı Yezîdi duâsındaki münâcâtın ispât ettiği üzere, Şehûsin (Sycadin Şeyhsin = Secâdeddin Şeyh Hasan'dır; Massingon'un Essai sur les origines du lexique techn, Paris 1922, s. 178 a'da yaptığı üzere, ay ilâhı Sin ile mukayese edilen bir sözde Şeyh Sinn'den çıkarılan hükümler tenkide dayanamaz). Salı günü Melek İsrâfa'il (İsrafil) = Şeyh Şams (al-din)'i yarattı; Çarşamba günü Melek Mika'il = Şeyh Abû Bakr'i; perşembe günü Melek Cibra'il = Saccadin (Sicadin, Saccâd al-Din)'i; cuma günü Melek Şamna'il (Şatma'il, Samansa'il) = Nasir al Din'i; cumartesi günü Melek Tura'il (Nura'il) = Fahr al-Din'i yarattı.

Sonra yedi göğü, yeri, güneşi ve ayı yarattı. Bunların ardından, en sonra yaratılmış olan ilâhî melek, Fahr al-Din, tamamlanması icap eden yaratma işine koyuldu, insan ve hayvanları yarattı.

Allah o zaman, melekler ile beraber, inciden çıktı ve büyük bir gürültü ile onu dört parçaya böldü. Allah, inciden akan sular ile meydana gelmiş olan deniz üzerinde, kendi yarattığı bir gemi içinde, 30.000 sene seyâhat etti. Bir kuş şeklinde yaratılmış olan Cabra'il, incinin parçalarından güneşi, ayı ve yıldızları, dağları, nebatları, meyva ağaçlarını ve göğü yarattı.

Işığın ışık ile tutuşması gibi, tecelli ile doğmuş olup, aralarında en yüksek Allah'ın, Hudâ'nın, ancak bir primus inter pares («benzerler arasında birinci») görüldüğü yedi ulûhiyetin bir az müphem olan tasavvuru yukarıda söylenenler ile muvazî bir şekilde yürür.

Azra'il = Melek Tâvus dinî cemâatinin, yani Allah'ın kendileri için (Suriyeli) Şamlı Şeyh Adî'yi Lâleş'e gönderdiği, Yezîdîleri ya-

ratılması hakkında verilen bilgiler ayrı-ayrı parçalar hâlinindedir; alelâde insanların cediti olan Âdem ile Havva'nın oğlu Sahr b. Safar' in soyu hakkında verilen bilgiler de böyledir. Filhakika Allah, Cabra'il'in fi'li iştirâki ile yarattığı 30.000 meleğin kendisine 40.000 yıl ibâdet etmesinden sonra, dört unsurdan Âdem'i yarattı ve cennete yerleştirip, buğdaydan başka (bir Yezidî efsanesine göre, üzüm yemek menedilmişti) bütün meyvaları yemesini emretti.

Yüz sene sonra Melek Tâvus Ademin neslinin çoğalamayacağını Allah'a hatırlatınca, Allah ona tam bir hareket serbestliği verdi. Melek Tâvus Adem'i memnu buğdayı yemeğe ikna etti; bunun neticesinde henüz karnında bir açıklık bulunmayan Adem, Melek Tâvus tarafından cennetten kovuldu ve Allah bir kuş gagası ile karnını yarıncaya kadar, müthiş ıztıraplar çekti. Yeniden geçen bir yüz sene daha sonra, Allah, Cabra'il vasıtası ile, Âdem'in sol koltuk boşluğunun aşağı parçasından Havva'yı yarattı.

Mushaf-reş'in bir başka parçası şunu anlatır. Kendi yarattığı bir gemi içinde denizlerde seyâhat eden Allah, 40 yıl sonra çatlayıp açılan bir inci yarattı; onun gürültüsünden dağlar, uğultusundan tepeler, buharından gök hâsil oldu. Allah sonra ışığın tecellisi ile, yeni altı ulûhiyeti yarattı. Bu ilâhların her biri kendi-kendilerine bir bir şeyler yarattılar : Birincisi göğü yarattı; ikincisi güneş, üçüncüsü ay oldu; dördüncüsü felekler yarattı, beşincisi sabah güneşini ve altıncısı cevvi yarattı.

Aynı şekilde Mushaf-reş'te Yezidîlerin tarih-öncesi hakkında, müphem, fakat dikkate değer pek çok noktaları belirten bazı hilgîlere tesadüf olunur. Melek Tâvus Havva'yı Âdem'e arkadaş olarak verdikten sonra, yere Yezidîlerin yanına indi; bunların, Âdem'in yegâne soyu olmaları hasebi ile, başka insanlar ile hiç bir müşterek tarafları yoktur. O, çok eski devirlerden beri mevcut olan Âsûrîler gibi, bunlara hükümdarlar tâyin etti : Nasrûh (Nasruh, Âsûrî Nisroch) = Nâsir al-Din, Cambûş (Kâmûş = Kamos) = Melek Fahr al-Din ve Aretmuş (Artimus = Artemis) = Melek Şams al-Din. Sonra Şabûr (Şapûr) I. ve II. 150 yıllık bir devirde hüküm sürdüler. Büyüklüğü, bilhassa Yezidî hükümdar ailesi bunun soyundan gelirler. Yezidîlerin dört hükümdarları var idi. Bunlar daha açık olarak gösterilmemiştir. Emîrlerinden biri Âhâb, onlara hususî bir ad verilmesini emretti (bunun ne olduğu söylenmiyor). İlâh Âhâb'a, yani Ba'zabûb'a şimdi Pîr Bûb adı veilmektedir. Bunlar Bâbil'de Buhtnâsar (Nabuchodonosor), İran'da Ahaşveroş (Ahaşperoş) ve Konstantiniye'de Agrinkalus (Agrikalus) da Yezidî hükümdarlar idiler.» (9)

(9) İslâm Ansiklopedisi, «Kitâb-ül Cilve» maddesi, c. 6, s. 827—828.

Bir başka efsaneye göre, «Allah, yer ve gök yaratılmadan önce karanlık bir feza halindeki buharlar üzerinde dolaşırdı. Sonra bir papağan yarattı ve 40 yıl ona hükmetti. Sonunda kızdı ve onu öldürdü. Tüylerinden dağlar ve ovalar, nefesinden hava, dumanından gök meydana geldi. Gök yüzünü direksiz diktikten ve kendisi de oraya çıktıktan sonra, kendi nur ve cevherinden güneş, ay, fecir, şafak, sabah yıldızı ve diğer yıldızları yarattı. Arkasından yedi meleği yarattı. Bunlardan birincisi olan Şeytan, kibre düşünce cehenneme atıldı. Orada bin yıl kaldı; ama yaptığı işten pişmanlık duyarak öyle ağladı ki, göz yaşlarından yedi büyük küp doldu. Allah onun bu pişmanlığını görerek bağışladı. Diğer meleklerle üstün kıldı ve ona Melek Tâvus adını vererek onunla birleşti. Göz yaşları ile dolu olan yedi küp, Şeyh Adî'nin yer yüzüne dönüşüne kadar cehennem ateşini söndürmek üzere orada saklıdır» (10).

Mushaf-ı Reş'te bazı yasaklar da vardır; Bunlar, kitabın yayımlandığımız metninde sayılmış olduğundan burada tekrarına gerek görmüyoruz.

Mushaf-ı Reş'in aşağıda sunduğumuz metni de, yine, Mehmet Şerafettin'in yukarıda sözü edilen «Yezîdiler» başlıklı araştırmasından alınmıştır (11).

MUSHAF'I REŞ'İN TÜRKÇESİ

1. İlkin, Allah, sırr-ı azizinden beyaz bir inciye halketti ve *Anfar* adındaki kuşu yarattı. Ve inciye onun sırtına koydu. Ve kırk bin sene onun üzerinde sâkin oldu.
2. Allah'ın yarattığı ilk gün pazar günüdür. Ve bugünde Azrail adında bir melek yarattı ki bu, cümlelerin reisi olan Tâvus Melektir.
3. Pazartesi günü Melek Darda'il'i yarattı ki bu, Şeyh Hasan'dır.
4. Salı günü Melek İsrâfil'i yarattı ki bu, Şeyh Şems'tir.
5. Çarşamba günü Melek Mika'il'i yarattı ki bu, Şeyh Ebûbekirdir.
6. Perşembe günü Melek Cebrail'i yarattı ki bu, Saceddin'dir.
7. Cuma günü Melek Semna'il'i yarattı ki bu, Nâsraddin'dir.

(10) E. Ruhi Fırlah, «Yezîdilik» maddesi, Türk Ansiklopedisi, c. 33, s. 441.

(11) Mehmet Şerafettin, *Yezîdiler*, Dârülfünûn İlhiyat Fakültesi Mecmuası sayı: 3, s. 12 — 18.

8. Cumartesi günü Melek Nurail'i yarattı ki bu, Fahreddin'dir.

9. Melek Tâvus'u bunların üzerine reis yaptı.

10. Sonra yedi kat göğü ve yeri ve güneşi ve ayı yarattı.

11. Fahreddin insan ve hayvan, kuşlar ve vahşi hayvanları yarattı. Ve onları hırkanın yakasına koydu. Ve beraberinde melekler olduğu halde inciden çıktı. Ve inciye öyle bir bağırdı ki inci ayrılıp dört parça oldu. Ve karnından su çıktı ve deniz oldu. Ve dünya deliksiz ve deşiksiz yuvarlak oldu.

12. Ve Allah Cebrail'i bir kuş suretinde yarattı ve onu kendi eliyle salıverdi. Ve yeryüzünün dört köşesini yaptı.

Sonra bir gemi yarattı ve otuz bin sene bu gemide kaldı. Sonra geldi ve «Laleş»e yerleşti. Sonra dünyaya bağırdı. Taş dondu ve dünya arz oldu, ve titremeye başladı. Sükûnet bulsun diye Cebrail beyaz incinin iki kıt'asına emretti, bir kıt'asını arzin altına ve bir kıt'asını göğün kapısına bıraktı. Ve sonra onlardan güneşi ve ayı yaptı. Ve beyaz incinin kırpıntılarında yıldızları yarattı. Ve süs olmak için onları göğe astı.

13. Ve süs olsun diye meyveli ağaçları ve bitkileri ve dağları yarattı. Sonra ferş (yer) üzerinde arşı (göğü) yarattı.

14. Yüce Tanrı, «Ey melekler ben Adem ve Havva'yı yaratacağım ve onları beşer (insan) yapacağım» dedi. Ve onlardan Şahr bin Safar olur. Ve ondan yer yüzünde bir millet olur. Ve sonra, millet Azrail yani Tâvus Melek'in milleti olur ki o millet Yezidiyedir.

15. Sonra Şeyh Adi bin Musafir'i Şam diyarından gönderdi ve «Laleş»e geldi.

16. Sonra Rabb (Tanrı) Karadağ'a indi ve haykırdı. Ve otuz bin melek yarattı ve bunları üç partiye ayırdı. Ve bunlar kırk bin sene kendisine ibadet ettiler. Sonra onları Melek Tâvus'a teslim etti ve onları göklere çıkardı.

17. Sonra Rabb Kuddus diyarına indi. Cebrail'e, dünyanın dört köşesinden toprak getirtmesini buyurdu. Cebrail de, toprak, hava, ateş ve su getirdi. Bunların cümlesinden birinci Adem'i yarattı. Ve kudretiyle ona ruh verdi. Ve Cebrail'e Adem'i Firdevse (Cennete) koymasını ve her ağacın meyvesinden yemesini buyurdu. Ama buğdaydan yemesin.

18. Ve yüz seneden sonra Tâvus Melek Allah'a, Adem nasıl çoğalacak, nesli nerede? dedi. Allah ona «emir ve tedbiri senin eline teslim ettim» dedi.

Tâvus Melek gelüp Adem'e «Buğdayı yedin mi?» dedi, hayır... Çünkü Allah beni menetti. Tâvus Melek ona, «Ye senin

için iyi olur» dedi. Yedikten sonra derhal karnı şişti. Cennetten Tâvus Melek onu çıkardı ve bıraktı ve kendi göğe çıktı.

19. Adem, karnının şişkinliğinden sıkıştı. Çünkü çıkış kapısı yoktu. Allah bir kuş gönderdi. Bu kuş gelip gagaladı ve Adem'e bir çıkış kapısı açtı ve Adem istirahat etti.

20. Ve Cebrail, Adem'den yüz sene uzak durdu, görünmedi. Adem, yüz sene üzüntü içinde kaldı ve ağladı.

21. O zaman Allah Cebrail'e Havva'yı yaratmasını buyurdu ve Cebrail Adem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı.

22. Sonra bizim kavim için Melek Tâvus yeryüzüne indi. Eski Asur hükümdarlarından başka bize hükümdarlar atadı :

Nasurh ki Nasreddin'dir. Kamuş ki Fahreddin'dir. Ve Artimus ki Melek Şemseddin'dir. Bundan sonra I. Şabur ve II. Şabur bize hükümdar olup saltanatları yüz sene devam etti. Ve şimdiye kadar ümeramız bunların soyundan olmak üzere devam etmektedir.

23. Sevmeyip nefret ettiğimiz dört padişaktır (?).

24. Bize has'ı (marolu) haram kılmıştır. Çünkü bünyemiz «Hasiye»nin ismine benzer. Fasulyayı ve (koyu) mavi rengi de haram kılmıştır. Yunus Nebi'ye hürmeten balık dahi yemeyiz. Geyik eti de yemeyiz. Çünkü geyik, peygamberlerimizden birinin koyunu idi. Şeyh ve talebesi Tâvus Meleke hürmeten horuz eti yemezler. Tâvus Melek zikrolunan yedi ilâhtan biridir ki bunun sureti horozdur. Şeyh ve talebesi kabak dahi yemezler. Ayakta durarak işlemek ve oturarak elbise giymek ve ayak yoluna girmek ve hamamda yıkanmak bize haramdır. Ve «Şeytan» kelimesini talaffuz bize caiz değildir. Çünkü Allah'ımızın ismidir ve buna benzer olan «kaytan» ve «şatt» ve «şerr» gibi isimleri de talaffuz caiz değildir. Ve «mel'un», «lânet» «na'l» ve saireyi talaffuz caiz değildir.

25. İsa Mesih'in bu âleme gelmesinden evvel dinimizin adı «Vesniyye» (putperestlik) idi. Yahudi, Hristiyan, İslâmlar bizim dinimize karşı çıkmışlardır. Acemler de böyle...

26. Ahâb, hükümdarlarımızdan idi. Bizden her birimize, kendisine bir hususi isim vermemizi emretti. «İlâh Ahâb»a «Ba'lzaüb» adını verenler oldu. Şimdi ise ona «Pirbub» diyorlar.

27. Bizim «Buhtunasar» adında Babil'de bir melkimiz var idi. Acemde «Ahaşuparaş» ve İstanbul'da «Agrikalus» var idi.

28. Yer ve gök var olmazdan evvel Allah denizler üzerinde mevcut idi. Ve zatiyle tenezzüh etmek üzere yapmış olduğu bir kayak ile denizlerin arasında geziyordu.

29. Kendisinden bir inci yarattı ve kırk sene ona hükmetti ve sonra inciyi kırdı ve ayağıyla tepti.

30. Ne şaşılacak şeydir ki onun uğultusundan dağlar, gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler oldu. Sonra Allah, gökere çıkıp onları dondurdu. Ve direksiz tesbit etti.

31. Sonra arzı kilitledi. Sonra eline kalemi aldı bütün halkı yazdı.

32. Sonra zatından, nurundan, altı ilâhe yarattı. Ve bunların yaratılmaları bir insanın bir kandilinden diğer kandili yakması gibi oldu.

33. Ve birinci ilâhe ikinciye : «Ben yalnız göğü yarattım, sen göğe çık başka şey yarat» dedi. Bu da çıktı ve güneş oldu. Diğerine de böyle dedi. O da çıktı ay oldu. Dördüncü feleği yarattı. Beşinci sabah yıldızı oldu. Altıncı ferâğı (serin rüzgârı) yani havayı yarattı.

DİNİ İNANÇ VE İBADETLERİ

Yezidilerin dini bakımdan yerine getirmeleri zorunlu olan bazı görevleri vardır. Bunun başında namaz, oruç, hac, zekât gelir.

Namaz : Yezidiler, sabah güneş doğarken ve akşam güneşin batışı sırasında, güneşe yönelerek üç defa rukû'a varıp toprağa kapanmak suretiyle namaz kılmış olurlar. Namazdan önce el ve yüzlerini yıkarlar. Namaza Kürtçe, Arapça, Farsça karışığı bir dua okurlar. Yezidi duası dört tanedir : 1. Sabah duası, 2. Evger duası. Bu dua da sabahları okunur, uzun bir duadır. 3. Güneş batışı duası. Buna «Güneş duası» da denilir. Elli üç duadan oluşmaktadır. 4. Akşam veya şehâdet duası. Yatağa girince okunur. Bu dua, Allah ile aynı tasavvur edilen Melek Tâvus'a yapılır ve yedi ilâhi meleğe hitap edilir. Yezidilerin, Şemsiler (*) gibi. Güneş ve hattâ aya taptıkları iddiası yanlışdır. Bu yanlış düşünce, Melek Tâvus'un «ay ve karanlığın», «güneş ve aydınlığın» efendisi olarak gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. (İmânın itirafı, mad. 3).

(*) 1612 tarihinde AMİD (Diyarbakır) şehrine gelen Polonyalı Simeon, «Se-yahatnâme» adlı eserinde Şemsiler hakkında şu bilgileri verir :

«Mardin-kapısı'nın dışında gördüğümüz bir putperestlik tapınağın Şemsilerin ibadetgâhı olduğunu anladık. Şemsiler evvelce her Cumartesi günü orada toplanarak akşama kadar yer içer, karanlık basınca ışıklar yakarak bir müddet dua ederler, sonra da ışığı söndürerek putperestlik devirlerinde olduğu gibi hayvanî bi sûrette birbirine sarılıp baba kızı, kardeş hemşiresi, anneler de çocukları ile cinsî münasebette bulunurlardı. Erzurum çingeneler diyarı olduğu gibi, burası da Şemsilerin merkezidir. Bu işlerden haberdar olan bir beylerbeyi, onları yanına çağırarak kendi ibâdetgâhlarına devamı menetmiş, bilâhire de bunların namazları olmadığını, ermeni, yahudi ve rum mezheplerinden hiç birine merbut olmadığını ve yalnız ermenice konuştuklarını anlayınca, tekrar yanına çağıra-

Yezidiler namaz kılarken, bunu başka dine mensup kimselerin görmesini kesinlikle istemezler. Şayet yanlarında başka dine mensup biri varsa, o zaman, avucunun içini güneş ışığına tutarak, elini gizlice ağzına götürür, yani öper ve böylece namazını kılmış sayılır.

Yezidiler sabah namazında şu duayı okurlar :

«Güneş üstümde yükseldi. Ey sefil kişi, kalk da ibadetini yap! Tanrı birdir ve Şeyh Adî Tanrının dostudur. Selâm sana Şeyh Adî. Gök kubbenin altında o bulunmakta ve Yezîdî soyunun Şeyh Adî'nin kolları arasından çıktığına tanıklık etmektedir.»

Oruç : Yezidilerin iki çeşit orucu vardır. Birincisi genel oruçtur. Bunu her Yezîdî tutmak zorundadır. Bu oruç, her yıl Aralık ayında üç gün olarak tutulur. İslâm Ansiklopedisi'nin «Yezîdiler» maddesinde, bu orucun Eylül ayının 3 ve 5. günleri arasında tutulduğu yazılıdır (c. 13, s. 419). Diğer kaynakların çoğu Aralık ayını kabul etmektedirler (12). Bizim tesbitimiz de bu yoldadır.

rak hangi mezhepten olduklarını sormuş, onlar da ermeni olduklarını söyleyince, beylerbeyi : 'Öyle ise ya ermeni kilisesine veya camie devam edin, aksi takdirde hepimizi kılıçtan geçiririm' diye tehditte bulunmuştur. Şemsiler yalvâarak ve rüşvet vererek ermeni kilisesine gideceklerine dair söz verdikten sonra salıverilmişler; fakat emre itaat etmeyen malları müsadere, kellesi de uçurulacağına dair şiddetli emir çıkarılmıştır. Böylelikle Şemsilerin tapınağı batıl kalmış kendileri de İran'a, Süryani memleketine, Tokat'a, Merzifon'a ve daha başka yerlere dağılmışlardır. Burada kalanlar ise, korkularından, kendileri namına kiliseye gitmek üzere ermenilere ücret vermeğe, bazıları da gayr-i ihtiyari cumartesi günleri nöbelle bizzat kiliseye gitmeğe başlamışlar» (Hrand D. Andreasyan, Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi, İstanbul 1934, s. 100).

Hrand D. Andreasyan'ın notu :

«XV. yüzyıl ermeni müelliflerinden Mezoflu Toma, Timur ve haleflerine ait eserinde, Timur'un, Şemsi denilen tarikatçılarla meskûn Şol, Şımarakh, Safari ve Maraşi adlı Mardin köylerini yerlebir ettiğini, fakat 'bu putperest tarikatçıların, bilâhère, şeytanî bir surette Mardin'de ve Amid'de tekrar çoğaldıklarını' yazar».

«Ermeni müelliflerinin arevortik (güneş-oğulları) tâbiriyle zikrettikleri bu tarikat, V. asırdan beri ermeniler arasında görünen Pavlikyan, Borborit, Tondraklı v.s. adlarla bilinen tarikatların bir nevi devamıdır. Eski İran menşeli olup zâhiren hıristiyanlığa bağlı bulunan bu tarikatlara karşı V. asırdan beri şiddetli mücadele yapılmasına rağmen, VIII, XI—XII. asırlarda muhtelif adlar altında ve nihayet XIV. asırda Arevortik ismiyle tekrar ortaya çıkmıştır. Patrik M. Ormalyan'a nazaran (Azkabadum, I, s. 818), zamanımızdaki Yezîdî tarikatının Arevortiklerin bir devamı olduğu zannedilmektedir» (Ayı eser, s. 100, dip notu : 9).

Şemsilerin Mardin kapısındaki bu tapınağı, 1950'den sonra genişletilen Mardin-Diyarbakır yolunun yapımı sırasında tamamiyle yıktırılarak yola katılmıştır. Mardin Kapısı mezarlığının doğuya bakan yamaçlarına bugün de «Şemsiler» denilmektedir.

(12) Meselâ bakınız : Enver Behnan Şapolyo, a.g.e., s. 375; Türk Ansiklopedisi, «Yezidilik» maddesi, c. 33, s. 442; Prof. Dr. Neşet Çağatay - Prof. Dr. İbrahim Ağâh Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, 2. baskı, Ankara 1985, s. 221.

Yezidi inancına göre, Allah üç gün oruç tutulmasını buyurmuştur. Kürtçe yazıyla se, yani üç kelimesini yabancılar yanlış olarak si, yani otuz olarak anlamışlardır. Kur'ân-ı Kerim'deki «Her iyilik işleyen on karşılık verilir» âyetine istinaden, tutulan üç günlük orucun Allah katında otuz gün olarak kabul olunacağına inanırlar (İslâm Ansiklopedisi, «Yezidiler» maddesi, c. 13, s. 419).

Özel oruç seksen gün tutulur. Bu orucu din adamları tutarlar. Orucun 20 günü Aralıkta, 20 günü Temmuzda tutulur. Sonra Şeyh Adi'nin Lâleş'teki türbesini ziyarete gidilir ve orada da üç gün oruç tutulur. Köylerine döndükten sonra da oruçlarını seksene tamamlarlar. Oruç, sabahleyin günleştin sarılığının görülmesiyle başlar, akşam gün batıncaya kadar devam eder. İftarda yemekle birlikte şarap içilir. Gün boyu yemek içmek yasaktır. Şayet, bu arada, oruçlu ya bir şey ikram edilirse geri çevrilmez, yenir veya içilir.

Zekât : Bunu, en alt tabakayı oluşturan «müritler» vermekle yükümlüdürler. Her mürit, gelirin yüzde onunu Şehylere, beşini Pîrlere, iki buçuğunu da Fakirlere zekât olarak verir.

Hac : Yezidiler Musafir oğlu Şeyh Adî (Hâdi)'nin Lâleş'teki mezarını ziyaret ederler, böylece hac görevlerini yerine getirmiş olurlar. Mezarın bulunduğu Lâleş dağı da onlar için kutsaldır. Hac mevsimi Eylülün 23'ünden 30'una kadardır. Şeyh Adi'nin mezarı ziyaret edilmeden önce, Sırat köprüsü denilen bir köprüden geçilir.

Şeyh Adi'nin mezarı, üstü kubbeli olan bir yapının içindedir. Kubbenin sağındaki odanın içinde «Kâni-ya spi» (Akpınar) dedikleri bir çeşme vardır. Bu çeşmenin suyu, buradan bir havüze akar. Yezidiler bu suyu, «Zemzem suyu» olarak kabul ederler. Bu suyun, Şeyh Adi'nin «zem» demesiyle fışkırdığına inanırlar. Bu su ile çocuklarını vaftiz ederler, hayvanlarını sularlar.

Kutsal sayılan bu türbenin civarında, etrafı duvarla çevrili ağaçlar bulunur. Hastalar tarafından ziyaret edilen bu ağaçlar içinde dut ağacının ayrı bir saygınlığı vardır. Bu ağaçlara Yezidi ulularının adları verilmiştir. Hastalar, bunlardan şifa umarlar.

Hac mevsiminde burası bir bayram yerini andırır. Bir tarafta davul, zurna, dümbelek eşliğinde şarkılar, ilâhiler söylenir, raksedilir; bir taraftan da herise, sevik gibi özel yemekler, kurban edilen öküzün dağıtılan pişirilmiş eti yenilir. Sonra, üzerinde horoz resmi bulunan ve ırmakta yıkanarak vaftiz edilen sincaklarını bir yere dikerek etrafına halka olurlar. Kuçekler ve kavvallar burada ilâhiler söyleyerek raksa başlarlar. Şeyh Adi'nin mezarından alınan toprak

veya kilden küçük bir topak yaparlar. Bunu tılsım, ilâç ve ölmek üzere olan hastalara yedirilen kutsal ekmekte kullanırlar. Canlılar ile ölümlerin vaftizi için de sincakın vaftiz edildiği ırmak suyundan bir miktar alırlar.

Yezidilik en açık ifadesini, tunçtan ya da demirden, tavus kuşu veya horoz şeklinde yapılmış, sincak adı verilen Melek Tâvus heykellerinde bulur. Melek Tâvus'un tavus yahut horoz şeklinde temsil edilmesinin kökeni ve sebepleri henüz tam anlamıyla çözümlenmiş değildir. Dünyanın yaratılışında yer alan yedi meleğin sayısına göre yedi Sincak vardır. Bunlar şu adları taşırlar : Melek Azazil-Şeyh Adî, Melek Dardael-Şeyh Hasan, Melek İsrail-Şeyh Şemseddin, Melek Mikail-Şeyh Ebubekir, Melek Cebrail-Şeyh Saceddin, Melek Samuel-Şeyh Sadreddin, Melek Nurael-Şeyh Fahreddin.

R. Lescot'un tesbitine göre, yedi rakamı üzerinde her Yezidi ittifak etmekte ise, bu yedi meleğin adını tam olarak sayanlar pek sınırlıdır. Sincarlı bir Yezidî olan Eli Wûsa kendisine verdiği listede şu sıralamayı yapmıştır : Tâvus Melek, Sultan Ezi, İsa, Azrail, Cebrail, Şeyh Şems, Şeyh Fahreddin, Eli Kasımko'nun verdiği liste beş kişiliktir : Melek Tâvus, Ezi, Şeyh Hâdi, Şeyh Şems, İsa. Eyyub-e Halef adlı Suriyeli bir Yezidî şeyhi ise şu isimleri vermiştir. Tâvus Melek, Mem-e Şivan, Amadin, Sicadin, Şeyh Evdelkadir, Sultan Ezi (13). Davudi köyünden Reşit Arar, vaktiyle bana şu listeyi vermişti : Davud, Şeyh Şemseddin, Yezîd, Şeyh Hâdi, Şeyh Hasan Basri, Hallacı Mansur.

Bu sincaklar, yılda üç kez Musul ve Seyhan; iki kez Sincar ve Elcezîre; bir kez Halep; bir kez Diyarbakır; bir kez Tekrit ve Samarra; bir kez Mardin ve Siirt; bir kez Van, Bayezit, Kafkasya yörelerindeki Yezidî köylerinde dolaştırılır.

Hacca hiç gitmemiş olan kâfir sayılır. İsteğe bağlı hac ziyaretleri, birkaç veliye, bilhassa, Şeyh-süfilere yapılır. Senede üç defa Nisan, Eylül ve Kasım aylarında sincak denilen Melek Tâvus heykellerinden birini ziyaret etmek de vaciptir. Mirlerin koruması altında olan bu heykeller geçici olarak para karşılığında kuçek ve kavallara verilir. Bunlar, bir Yezidî köyüne gidince, burada en çok para veren kişinin evine konuk olurlar. Bu evin bir odasına Melek Tâvus'un heykelini kor. Köydeki Yezidiler bu eve gelirler. Geliş tamamlandıca, Kavvallar tef çalarak ilâhiler okurlar. Kuçekler de uzun saçlarını

(13) Jaques Jarry, *La Yezidiyya*, Annales Islamologique, VII, s. 9; Lescot, *Enquete su Les Yezidis*, Beyrut 1975, s. 46—47.

salverip, Melek Tâvus'un heykeli etrafında raks etmeğe başlarlar. Yezidiler tapınmalarında, Mevlevilerinkine benzer semalar yaparlar. Kendi etraflarında dönerler. Âyin bitince, müridler, Melek Tâvus'un heykeli önüne para bırakırlar. Bu paraları Kuçeklerle Kavvallar alırlar. Melek Tâvus'u misafir etmek büyük bir şeref sayılır.

Diyarbakır'ın bazı köylerinde yaşayan Yezidiler hakkında 1934 yılında bir araştırma yapan rahmetli Basri Konyar, bu konuda şunları yazmıştır :

«Kavvallar Lâleş mabedi civarında ikamet ederler. Senede bir defa bütün Yezidileri gezerler. Her muhitin bir kavvalı vardır. Kavval bir köye geldiğinde erkek, kadın, çoluk çocuk hep birden istikbaline koşarlar. Kavval merkebi üzerinde taşımakta olduğu hurcu, köyün en ileri geleninin omuzuna atar ve böylece köye giderler. Eve girdikten sonra kavval ve köy ahâlisi hep otururlarsa da köy ağası hurç omuzunda olduğu halde ayakta bekler. Aradan saatler geçse kavval emretmedikçe ağa oturamaz ve bu vaziyeti kendisi için bir şeref ve saadet sayar. Çünkü bu suretle günahlarının af edildiğine inanır.

Kavval, ağanın hizmetini kâfi görünce hurcu indirir. Bunun içinde tunçtan yapılmış bir Tâvus heykeli çıkarıp ortaya koyar. Bu heykel şeytanın timsalidir. Beş on şilte birbiri üstüne yığılıp heykel üzerine konur. Arkasına yastıklar dayarlar. Bütün halk birer birer önünde diz çöküp kavval tarafından yere serilen maşlahın üstüne durumlarına göre beşlik, mecdiye ve altın fırlatıp karşılığında günahlarının affını niyaz ederler. Kavval heykelin gizli bir burgusuna dokunur dokunmaz heykel döner ve yüzünü o niyazkâra çevirir. O zaman günahlarının affedilmiş olduğunu gören kimse kavval'ın elini öper ve geri çekilir. Yerine başkası gelir, aynı niyaz ve fedakârlığı yapar. Fakat, kavval herkesin derececi servetini önceden bildiği için, kanaat getirmediği burguya parmak dokunduramaz.

Kavval, memlekete döndüğü zaman bütün parasını kolaylık olsun diye altına tahvil eder. Topladığı para dört, beş bin altını bulur. Bundan kendi hissesi olan yüzde onunu aldıktan sonra üst tarafını kâmilen Lâleş mabedi mütevellisine teslim eder.» (14).

Bu törenin değişik bir türünü de Emin Özgönül'den aktaralım :

«Şih tarafından getirilen Tavus-u Melek, köy evinin odasını hıncahıc doldurmuş halka şeklindeki Yezidilerin ortasına konuyor, derin bir sessizlik başlıyordu. Bu sessizlik, ta ki, bir orkestra şefinin sopasını kaldırıp indirdiği anda başlayan Mozart ya da Beethoven'in bir konçertosunun kulaklara yansıması gibi, Şih'in orkestra şefi edasında verdiği komuta kadar sürüyordu. Bu komut, tüm Yezidilerin

(14) Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı, Ankara 1936, s. 100—101.

dini dualara başlaması içindi. Dualar ediliyor, huşu içinde insanlar kendinden geçiyor, ortada duran Tavus-u Melek'in etrafında insanlar çılgınca dans ediyordu. Yezidi köyü Kivah'da bu âyin, dini liderlere ait mezarlarda yapılan âyinle birlikte en gizli tutulan törenlerden biri.

Bu törenin en önemli bölümü ise Tavus-u Melek'in kime kırgın olduğunun belirlenmesi. Şıh bir kaide üzerindeki Tavus-u Melek'i ekseni etrafında döndürürken, halka biçiminde oturmuş tüm Yezidiler merak içindeler. Bir fırdöndü gibi ekseni etrafında daireler çizen Tavus-u Melek'in durması büyük bir heyecanla bekleniyor, durduğunda ise bir Yezidi muhakkak üzülecek. Çünkü Tavus-u Melek durduğunda başı kime yönelik olarak gözücüyorsa ona kırgın anlamı çıkıyor. Bu kırgınlığın giderilmesi için ise tek çare var, o da para. Paranın miktarı ise, ne kadar fazla olursa o kadar büyük anlam taşıyor. Çünkü, Tavus-u Melek kırgın olduğu Yezidiyi paranın miktarına göre o kadar çabuk affediyor. Başı kendisine doğru durduğu için önce üzülen, daha sonra da ortaya koyduğu para ile Tavus-u Melek'in kendisine olan kırgınlığını geçirdiği için sevinen Yezidi artık mutludur.» (15).

YEZİDİLİKTE SOSYAL SINIFLAR

Yezidilerde, Hindistan'daki kast sistemini andıran bir takım sosyal sınıflar vardır. Bir sınıftan diğerine geçme mümkün değildir. Bu sınıflar şunlardır :

1. **Mirler :** En üst yönetici tabakayı oluştururlar. Soylarını Musafir oğlu Şeyh Adi'ye, hattâ Muaviye oğlu Yezid'e kadar götürürler. Bugünkü inanışa göre, Şeyh Adi (Hâdi) dünyadaki görevini tamamladıktan sonra yerine Mala Mîra kabilesinden Berekât'ı bırakmıştır. O tarihten itibaren Mirler bu aileden seçilir. Mirler, din ve her türlü dünya işlerinde buyruk sahibidirler. Diğer sınıflardan kız alıp vermezler. Bunların en büyüklerine «Mîrülümera» denilir.

2. **Şeyhler :** Bunların ihtiyar veya Baba Şeyh adı verilen üst tabakada bulunmaları, Şeyh Fahreddin soyundan gelmedirler. Mîr, bulunmadığı zaman ona vekâlet ederler. Yezidilerin en yüksek fetva makamını işgal etmektedirler. Saç ve sakallarını asla kesmezler, beyaz bir elbise giyinirler. Diğer şeyhler ise üç kabileden gelmektedirler : Adâniler, Şemsaniler, Kâtâniler. Bunların en önemli görevleri halkı irşad etmektir. Beyaz elbise ve cübbe giyerler.

3. **Fakirler :** Sürekli olarak Yezidiler arasında dolaşır ve onlara vaaz verir, telkin ve nasihtata bulunur, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışır bir sınıftır. Bunlar bu ağır ve yorucu işle-

(15) Emfn Özgönül, Şeytânı Tanrı Bilenler, Hürriyet, 8 Nisan 1982.

rinden ötürü cennetle müjdelenmişlerdir. Sırtlarına giydikleri siyah kıldan örülmüş hırkalarını, ölünceye kadar sırtlarından çıkarmazlar. Boyunlarına «tok» dedikleri bir tasma takarlar. Başlarında, aynı zamanda kırmızısı da bulunan siyah bir sarık vardır. Sadaka ile geçimlerini sağlarlar.

Siyah bir sarık sararlar. Bellerinde kırmızı, sarı veya portakal rengi bir kuşak vardır. Cenaze törenlerini bunlar yönetir, zekât toplayarak gerekli yerlere dağıtırlar.

4. **Pirler** : Daha az soylu bir kökenden gelen ruhanîlerdir. Yalnız kendi aşiretlerinden evlenebilirler. Hacca gidenlerin yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçlarını gidermek bunların görevidir. Kıdem bakımından Şeyhlerden sonra gelirler. Cenazenin yıkanması sırasında şeyhin eline su dökerler. Pirler ve şeyhler, gerçek din adamları olarak halka doğru yolu göstermede, bayram, oruç, sünnet, vaftiz gibi işlerde öncü olurlar. Kutsal toprak uygulamasıyla hastaları tedavi ederler.

Pirler'in elbiseleri siyahtır. Başlarında siyah veya kırmızı renkli sarık bulunur.

5. **Kavvallar** : Şeyh Adî'nin türbesi etrafında otururlar. Beyaz, bazan da alacalı bir elbise giyerler. Başlarında siyah bir sarık vardır. Yılda bir defa Yezidi köylerini dolaşmak ve hacca gelmeyenlerle konuşmak için Lâleş'ten ayrılırlar. Kavvallar hakkında daha önceki bölümde gerekli bilgi verilmiştir. Bunlara ek olarak şunu da belirtelim : Kavvallar ayrıca, Şeyh Adî türbesinden getirdikleri toprak ve zezem suyu ile hastaları tedavi ederler, bu toprak ve suyu satarak bir nevi ticaret yaparlar.

6. **Kuçekler** : Bunların görevi Şeyh Adî'nin türbesinde bekçilik edenleri kontrol ve yönetmektir. Sayıları 30 ile 300 arasında değişir. Bayramlarda uzun çözükle saçları ile korkunç ve ilginç bir cezbe ile oynarlar. Sincakların bakımı da bunlara aittir. Kavallarla birlikte ve onlara yardımcı olarak Melek Tâvus'un heykelini belli günlerde köy köy dolaştırırlar. Kutsal olan ve sincak denilen bu heykeli Yezidilerin ziyaret etmesini sağlarlar. Kendileri de bu heykel etrafında raksederler. Kuçekler de başka sınıflardan kız alamazlar.

7. **En aşağı tabakayı oluşturan müridler** : Yezidilerin en alt tabakasını oluşturan müritler, köylerde yaşarlar ve genellikle çiftçilikle uğraşırlar. Kendi kabilesinden olanlarla evlenebilirler. Temel görevleri, «efendimiz» dedikleri üst sınıflara mensup olanlara hizmet etmek, vergi ödemektir. Şeyh Adî türbesinde hizmet görenlere «gulame ocağa Şeyh Adî» (=Şeyh Adî ocağının hizmetkârları) adı verilir. Bunlardan, yağ kandilleri bakımı ile yükümlü olana «ferraş»; Türbeye hizmet eden kapı bekçisine de «şâviş» (=çavuş) derler.

İNANÇ, GELENEK VE GÖRENEKLERİ

Yezidiler Mushaf-reş'te yasaklanan hususlardan başka, «Ş» harfi ile başlayan kelimeleri kullanmazlar. Şeytan ismini telaffuzdan sakınırlar. Şayet, ondan söz etmek zorunda kalırlarsa, ya Tâvus Melek, ya da dolaşık bir ifade ile, «o bildiğin, cahillerle mecnunların tel'in ettiği O» şeklinde konuşurlar. Meselâ, Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı «Şeytanok» köyünün adını söylememek için «ismi güzel köy» derler. Ayrıca, saratan (yengeç), hitân (avlu), bustan (sebze bahçesi), batt (ördek), natt (sıçramak) gibi sözcükleri kullanmak da yasaktır. Nal sözcüğünü de —lâin sözcüğüne benzerliği sebebiyle— kullanmazlar. Bu yüzden, nalbanta gittiklerinde, «atımı nalla-yiver» yerine «sol ayakkabı» derler. Ve nalbant bununla ne demek istediğini anlar, atını nallar.

Okumak, yazmak, tıraş olmak, bıyıkları tamamiyle kesmek, başkasına ait tarak ve usturayı kullanmak; yabani hayvanları ehlileştirip yetiştirmek, gulu-gulu diye ses çıkaran kaplardan su içmek; vakfedilmiş ormandan odun veya başka bir ihtiyaç için ağaç kesmek yasaktır, günahtır. Okumayı, yazmayı ancak Şeyh Hasan Basrî soyundan gelenler için uygun sayarlar.

Bir şeyh, kendi köyü içinde gezerken kime kaç defa rastlarsa, her defasında büyük bir saygı ile şeyhin elini öpmesi gerekir.

Yezidiler şarap içerler, domuz eti yerler. Şeytanların oturdukları yerler oldukları için, helâya girmez, hamamda yıkanmazlar.

Şeytanın boynunda tavk-ı lâ'net (lâ'net halkası) olduğunu iddia ettiğimiz için, bir Yezidin durduğu yerde etrafına bir daire çizildi mi, o daire biri tarafından bozulmadıkça, çizginn dışına çıkamaz.

İnançlarına göre, gökte çürük bir ipliğe bağlı büyük bir değirmen taşı vardır. Herhangi bir Yezidi kelime-i tevhidi diline alırsa, o taş ipten kurtulup onun başına düşerek ezer. İhtida eden bazı Yezidilerin kelime-i tevhidi ilk söyleyişlerinde korkuyla karışık bir heyecanla göge baktıkları görülmüştür.

Yezidilerin, Yezid olmayan bir kadının yüzüne bakması haramdır. Yezidi bir kadın, Yezidi olmayanlarla, başka bir deyişle, dini değişik olanlarla aynı sofraya oturamaz, onlarla yemek yiyemez. En büyük yeminleri, Melek Tâvus, Yezid ve Şeyh Adi adı üzerine yapılan yeminlerdir.

Yezidiler, kendi dinlerinden olmayanlara Yezidilikten söz açmazlar; cami ve mescitlere girmezler. İslâmi ibadetleri kabul etmez-

ler. Bir Müslümanın Şeytan'dan Allah'a sığındığını işiten Yezîdi onu ödürmelidir. Bunu yapamıyorsa intihar etmelidir. Bu davranışıyla kendisini Melek Tâvus'a kurban etmiş olur. Bunu da yapamıyorsa bir hafta cruç tutmalıdır ki gûnahtan kurtulsun.

Bir Yezîdi kadını renkli ve ipekli kumaştan yapılmış elbiseler giyemez. Pamuktan dokunmuş beyaz elbiseler giymelidir. Yezîdi erkekleri genellikle aynı biçimde beyaz gömlek giyerler. Giydikleri gömlek, mintan ve benzeri elbisenin yakasını dikmezler. Gömlekleri göbek hizasına kadar yuvarlak şekilde açıktır. Gömleğin bu tarzda oluşu, kırk gün oruç tutulduktan sonra, Şeyh Adî üzerine indiğine inandıkları nur çemberini simgelemek içindir. Kadınlar da yakası açık bir gömlek giyerler, Yezîdi olmayan kadınlardan ayırt edilmeleri için de etekleri altına giydikleri uzun donları beyaz olur.

Yezidilere göre, melekler bin yılda bir, ya da gerektiğinde yer yer yüzüne inerler. İnsanlara yeni kutsal yasakları tebliğ ederler. Bunu sadece Yezidilere değil, diğer mezhep sahiplerine de duyururlar. Melekler, dünyaya gökten indikleri zaman çocukları olur. Bu çocuklarında Şeyh Adî, ya da Tanrı yaratır. Bazan da kendi kendilerine var oldukları da vakidir.

Her Yezîdinin bir Usta'sı, bir Şeyh'i, bir Pir'i, bir Mürebbi'si ve bir ahret kardeşi bulunur. Her Yezîdi, kendi denkleri arasından biri erkek, diğeri kadın olmak üzere iki ahret kardeşi edinmek zorundadır. Bu ahret kardeşleri ömür boyunca birbirlerine yardım ederler, armağanlar verirler. Bunlardan biri ölümlük bir hastalığa tutulduğu zaman, diğeri, ona Yezîdi imanını telkin etmekle yükümlüdür. Öldüğünde, öbür dünyada rahat edebilmesi için niyazda bulunmak onun görevidir. Yezidilikteki bu «ahret kardeşliği» geleneği, daha değişik bir şekilde, Alevilik ve Bektâşilikte de görülür.

Yezidiler ağaç kesmezler. Kurumuş ağaçlardan sakınırlar, kesinlikle ellemezler, bunları, cinlerin barınağı olarak kabul ederler.

Bir Yezîdi memeketinden bir seneden, bazılarına göre, altı aydan fazla uzakta kalamaz. Evine, bir yıl geçtiği halde dönmeyen erkeğe karısı haram olur. Aralarında evlilik bağı yok sayılır, karısından boşanmış olur ve artık başka bir Yezîdi kadınla evlenemez.

Bir Yezîdinin çocuğu olduğunda, evinden bir hafta süreyle hiç bir şey çıkartmaz ve çıkarttırmaz. Aksini yapmak uğursuzluk ve günah sayılır.

Bir kız kocasını kendi seçme hakkını haizdir. Rızası alınmadan evlendirilmez. Kocasını seçen kız, babasına haber vermelidir. Kocası

ölen bir kadını, babası, altı defa evlendirebilir. Kendi sınıfından olan birisi ile zina etmek kötü sayılmaz. Dengi olmayan birisiyle zina etmenin cezası ölümdür.

Evlenmede esas, yaygın olan geleneğe göre tek kadınla evliliiktir. Birden çok kadınla evlenme hakkı, yalnız emire tanınmıştır. Ancak, dört kadınla evlenmenin caiz olduğunu, emir için sınırlandırmanın söz konusu olmadığını ileri sürenler de vardır. Evlenmede başlık verme geleneği yürürlüktedir. Elvenme, şeyh veya pîr tarafından bir ekmeğin ikiye bölünüp yarısının geline, yarısının da güveyiye verilmesi ile yerine getirilmiş olur. Düğünde, davul, zurna eşliğinde yöre oyunları oynanır. Varsa, kavvallar da kendilerine özgü rakslarını icra ederler. Durumları iyi olanların düğünü yedi gün sürer. Düğünde gelin kırmızı elbise giyer. Gidiş yolu üzerindeki —kiliseler dahil, cami ve mescitler hariç— bütün mâbetleri ziyaret zorunludur. Güvey, gelin eve girerken, itâatin bir işareti olarak, ona bir taşla vurur. Yezidi olmayan biriyle evlenen kız veya erkek afaroz edilir. Tarafların birbirlerini boşama hakları vardır. Karısını boşamak isteyen erkek, karsına üç defa «sen benim şeyhim veya pîrimsin» demekle onu boşamış olur. Kadın da aynı şekilde kocasını boşama hakkına sahiptir. Her ikisi birlikte boşanmaya karar verirler ise, bu işi şeyh huzurunda gerçekleştirirler. Yezidilerde boşanmanın yok denemek derecede az olduğunu da belirtelim. Yezidilerde baldızla evlenme yoktur. Kadın toplum içinde daha özgür bir durumdadır. Ailede kadın-erkek eşitliği esas tutulmuştur. Doğan çocuklarını mümkün ise bir hafta içinde, değilse iki yaşına kadar mutlaka vaftiz ederler. Vaftiz, şeyhin doğan çocuğu, Şeyh Adî'nin türbesi civarında bulunan zezem suyuna üç defa sokup çıkarmasıyla yapılmış olur. Lâleş dışında yaşayan Yezidiler, Kavvalların getirdikleri zezem suyunu kullanırlar. Bazı yerlerde, çocuk ilkin, yası bir madeni horoz üzerine yatırılır, sonra bir kaba doldurulan zezem suyuna üç kez batırılmak suretiyle vaftiz edilmiş olur. Vaftizden sonra, şeyh, Melek Tâvus'tan, çocuğun imanı salih, uğurlu, yararlı, uzun ömürlü, mutlu bir çocuk olması için niyazda bulunur, dua eder. Sünnet de vaftizden kısa bir süre sonra yapılmalıdır. Çocuk ölü dahi doğsa sünnet ederler. Kirve'lik geleneği Yezidilerde de vardır. Kirve kızı alınmadığı için, kendi sınıfları dışından, başka bir deyişle şeyh, fakîr, pîr sınıfına mensup bir kirve temin edemedikleri takdirde, Sünnilerden bir kirve seçerler. Kendi aralarından birini kirve yapmayı, nüfusları az olduğundan, birbirlerinden kız alıp vermeyi engellemek için sakıncalı bulurlar.

Ölü, yüksek sesle salavat getirilerek, ahret kardeşinin (kadın ise ahret bacısının) huzurunda Yezidi şeyhi veya fakîr tarafında nyika-

nır; ölüye abdest aldırma onlarda yoktur. Ceset, kolları çapraz vaziyette ve baş kısmı doğuya, yani güneşin doğduğu tarafa gelecek şekilde gömülür. Cesedin yanına ekme, peynir (ölü fakir bir kimse ise soğan) ve fakirin sopası diye bir sopa konulur. Ölen, soylu bir kişi ise, elbisesi ağaçtan yapılmış kaba bir şekle giydirilip, üç gün müddetle alay hâlinde ve müzik eşliğinde dolaştırılır. Ölümünün 3. 7. ve 40. günleri ile yıldönümlerinde anma törenleri yapılır, topluca yemek yenilir. Bu yemeğe katılan aileler kendi yemekleri ile gelirler ve ölü evinin mâtemini hafifletmek için çaba sarfederler. Yemekler, yezidi din adamlarının duaları ile başlar ve sona erer. Yezidilerin telkin duaları da ilginçtir. Bunlardan iki örnek sunuyoruz. Bunlar, telkin dualarının Türkçeye çevrilmiş şekilleridir.

Yezidilerin Telkin Duaları

«Esselâmü aleykum, ya ehl-i kubür
 Ve ünzile aleykümünür,
 Ekul makünte ve mateküm. Telkin, Yasin.
 Dem, dem Kaf ve Nundan.
 Tanrı fakirlerin Mevlâ'sıdır Bismillâh
 Arafat'ın basık dağı
 O yer ki, erler oradan tarikat alıyorlar
 Tuba ve zencefil ağacı altında
 Tutmak var, bırakmak yoktur
 Kudretin telkin ve yasini
 Sünni limücemma şeriat müferrik (?)
 Amin, amin himmeti Şemseddin
 Fahrüddin'den himmet, Nasırüddin'den himmet
 Din kuvveti Şeyh Şemsi
 Şeyh Adi-tacü'levvelin velahirin
 Hayır kapısını bize aç
 Şer kapısını bize kapat
 Hak sensin, ey rabbülâlemin
 (Cemaat birden ayağa kalkar)
 Bir yer isteriz
 Şeyh Adi'nin kırkı
 Rıza Molla, Şeyh Hasan, Hasan hınna, Hasan denna,
 Seyyid menna, gömlek şeyhi Abdurrahman
 Lekümüddin baban ya Şeyh Adi niçin sen mezarda?
 Açılın yolun Şam ve Şark Yezidine
 Hasret, hâsret
 Ben çaresiz, ben ne kazanç, ne kâr
 Felek düşmanım oldu, felek beni aldattı

Ben fena hâlimle, hâlim envayı cefa, gitti vefasız
 Feleğe, felek hâlimden memnun, eğer aç, eğer çıplak
 Bir sürü tavuklarımız gürültülü
 Hepsi piliç ve yavru
 Arasına Alican'ın evine gidiyordum
 Sansarlar tavuklarımızı yediler
 Beni de ısırıldılar
 Oldu bulut, düşecek yağmur
 Oldu yağmur, olacak su ve çamur
 Ekmek kırılır, olur iki parça
 İp kopar dört uçlu olur
 Tepelerdeki taşlar vadilere yuvarlanır
 (Maksat insan ne kadar yükselirse yine düşer) demektir.
 (Ve sonra hep birden otururlar)
 İşte şimdi yanına iki melek gelecek
 Biri Arştan, biri Felekten geliyor, biri hâkim
 Biri vezir, biri Münkir biri de Nekir
 Senden soracaklar, sen onlara cevap ver
 Kıyametteki cevabı Şeyh Hasan, Cennetteki cevabı Ebubekir
 Sıratındaki cevabı Şeyh Adî
 Tâvus Melek imdadına gelecek
 Şeyh Hasan rehberin olsun
 Kardeşin olsun Şeyh Ebubekir, hepsi haviyede
 Hemdemin olsunlar O zamanki Münkir ile Nekir üzerine geldiler
 Önlerine ekmek peynir koy
 Yedilerse yediler, yemedilerse yanlarını duvara dayat
 Fakirin sopası ile döv onları, beygir gibi gebert
 Onlara gücün yetmediyse dikenli bir yere koş
 Artık arдын sıra gelemezler vesselâm...» (16)

Din Adamı Fakir'in Ağzından Ölü Üzerinde Verilen Telkin

«Ey mürid kişi (ey ölen kişi!...) Altın ağaç, üstün ağaçtır.
 Gelecektir üzerine Melek Ezrail ve Cebraîl. Senden sorular so-
 racaktır. Sakın tasalanma.

Ey mürid kişi! Bu telkindir, güçtür. Üzerine Münkir ve Ne-
 kir (melekleri) gelip soracaklar: Hangi dindensin? Sen deki:
 Yazıdım ben. Şeyh, Fakir ve Merabîlerim vardı. Şeyhim, Şeyh
 Adî, Melek Ferhedin (Fahreddin), Melek Secadin (Secaeddin),
 Şemsaniye Şeyhi, Şeyhisna Şeyhi ve Şeyh Ebubekra'dır, Şeteri-

(16) Basri Konyar, aynı eser, s. 102—104.

ka Şeyhidir. Sitiya Zin'in her iki oğludurlar. Ak Çeşme üzerine oturmuş, Yezidi erkeklerinin hac ve tavafını yaparlar.

Ey mürid kişi! telkindir, güçtür. Üzerine Nekir ve Münkir (Melekleri) gelip soracaklar : Hangi dindensin? Sen de ki : Yezidiyim ben. Musa Peygamberle Kudüs-ü Şerif'e giden, Muhammed Peygamberle Mekke ve Medine'ye gitmişimdir.

Ey mürid kişi! Altın taş, üstün taştır. Gelecektir üzerine Melek Azrail ve Cebrail, koy önlerine Mushaf-ı Reş'i ve de ekmek peyniri. Ona kanmazlarsa, kalkıp Fakir'in sopasına sarıl.

Ey mürid kişi! Başlangıç sözle idi, sonu da öyle olsun. Kalkacak Madi (Mehdi), kaldıracak, salavat (dua) ve yakarışarı, yıkılacak kilise mescit ve kadi'ler; kimse İsa, Musa ve Muhammed Peygamber demiyecek. Halk Siltan (Sultan) Ezi ve Siltan Şeyh Adı diyecek.

Amin, amin. Tanrı olsun dine yardımcı.» (17).

Telkin duası bittikten sonra, Fakir elleriye yeri ölçerek, ölüye cennette küçücük bir yer verdiğini söyler. Bu yer, ölünün cennetteki mülküdür. Verilen yerin miktarı, ölünün yakınları tarafından Fakire verilen para ve hediyenin miktarına göre değişir. Bu ölçü, bir parmaktan iki karışa kadar değişir. Basri Konyar, bu hususta şu gözlemini anlatır :

«Yakınlarda ölen bir Yezidi için Fakir, merasim neticesinde yeri ölçmeğe başlar, ölçtüğü yer bir karışı geçmez. Yalvarmışlar yakarmışlar bir türlü Fakiri ikna edememişler. Nihayet ölünün beş yüz lira değerinde bir kısırağını Fakire hediye edip demişler ki, bilirsiniz bizim bugün ölen adamımız çok misafirperver, dindar ve etrafa şanı yayılmış kahraman birisi idi. Böyle bir adama cennette bu kadarlık yeri az görüyoruz.

Fakir, kısırağı alıp evine gönderdikten sonra : Söylediğiniz pek doğrudur. Fakat ne yapayım ümmet çoktur. Ancak bu kadar yer verebilirim. Saydığınız meziyetlerine bir mükâfat olmak üzere işte dört parmak ilâve ediyorum, deyip yere eğilerek bu miktarı ölçer ve ölüye bağışlar. Akrabası da doyumluk bir cennet koparabildiklerinden dolayı sevinirler.» (18).

(17) Bu metin, Ç.N. tarafından dilimize çevrilmiş ve İhsan Nuri'nin «Kürtlerin Kökeni» (Yöntem Yayınları : 33, İstanbul 1977) adlı kitabının 78. sahifesine dip notu olarak eklenmiştir.

(18) Basri Konyar, aynı eser, s. 101—102.

Yezidi mezarlarının baş tarafı doğuya yöneliktir. Erkeklerin sadece baş, kadınların baş ve ayak uçlarında taş bulunur.

Yezidi, ruhun bekasına inanır. Ölen Yezidi iyilik yapan, temiz ve imanlı bir kişi idiyse onun ruhu dünyaya ikinci gelişinde, iyi bir kimsenin vücuduna gireceği inancındadır. Şayet ölen şahıs kötülük yapan bir kimse idiyse, onun ruhu da dünyaya ikinci gelişinde köpek ya da eşek gibi hayvanların bünyesine girecektir.

Ölenin mirası, yalnız erkek çocuklarına kalır. Eğer erkek çocuk yoksa, miras, ölenin kardeşlerine, amcalarına, bunlar da yoksa ailedeki diğer erkeklerle intikal eder. Son mirasçı Emir ailesidir.

Kan gütme âdeti, bir az hafiflemiş bir şekilde, bugün de vardır.

Kutsal günleri çarşamba, istirahat günleri cumartesidir.

En büyük bayramları «Yeni yıl» bayramıdır. Buna «Sersal» derler. Her yılın Nisan ayının ilk Çarşamba günü, en güzel elbiselerini giyip kıra çıkarlar. Her aile kendi yiyecek ve içeceğini getirir veya orada pişirir. Bu yiyecek ve içecekler orta yere dizilir. Hep birlikte öğle yemeğini yerler. Sonra, davul zurna eşliğinde oyunlar oynar, türküler söyler, eğlenirler. Kurban bayramını da kutlarlar ve bu bayramda kurban keserler. Bizim Kurban Bayramından 2 gün öncedir.

Bu bayramda, her mürid evini çiçeklerle süsler, akşam da sevinç ateşleri yakılır. Sersal gecesi, tüm yaratıkların kaderlerinin tesbit edildiği gece olarak kabul edilir.

Yezidilerin diğer bayramları şunlardır :

İda Roza (Güneş Bayramı) : Aralık ayının birinci günü kutlanır. Bu bayram sebebiyle üç gün oruç tutarlar.

İda Ezi (Ezi Bayramı) : İda Roza orucunun sonunda kutlanır.

İda Hıdır-İlyas (Hızır-İlyas Bayramı) : Bu bayramları 18 Şubat'tadır. 15—17 Şubatta üç gün oruç tutarlar, sonunda bu bayramı kutlarlar.

İda Remezan (Ramazan Bayramı) : Bizim Ramazan Bayramının bitiminden iki gün önce onların Ramazan bayramı başlar.

İda İsa (İsa Bayramı) : Paskalyaya rastlar ve onun andının bir bayramıdır (19)

Brockelmann, Yezidi bayramları ile Asur bayramları arasında bir ilişki ve etkilenme olduğu kanısındadır (20).

(19) R. Lescot, a.g.e, s. 70—72.

(20) C. Brockelmann, Das Nevezahsfest der Yezidis, ZDMG LV.; R. Lescot, aynı eser, s. 71 — 72.

Basri Konyar'ın, «Yezidilerden hangisi daha kirli, daha pinti ve pis kokulu olursa, mabutları nezdinde kıymetleri o derece yücelir» (Diyarbakır Yıllığı, s. 102) görüşüne bugün katılmak mümkün değildir. Hattâ, Yezidiler için söylenen :

«Varma Yezidin yanına
Kokusu siner canına»

iddiasını da, Yezidilere olan nefretin bir ifadesi olarak görmek lâzımdır, kanısındayım. Bu konuda, Menzel'in tesbitleri daha tarafsız geliyor bize. Menzel'e göre, «Yezidiler yapı itibarıyla güzel, yakışıklı, uzun saçlıdırlar. Kendilerinde dağlarda yaşamının verdiği bir serbestlik vardır. Kuvvetli bir vücut yapısına sahiptirler. Örtülü olmayan kadınlarının hatları şaşılacak derecede muntazamdır. Yezidiler vaktiyle bütün saldırılara ve başkalarının şiddet hareketlerine karşı kendilerini savunmuşlardı. Sözlerine sadakat ve dürüstlükleri, düşmanları tarafından kabul edilir. Yezidiler, çalışkanlık ve maharet bakımından dikkat çekecek bir seviyede olup, çiftçi, bahçıvan ve hayvan yetiştiricilerdir... Gerek şahıs ve gerek evlerinin temizliğine işaret edilmelidir.» (İslâm Ansiklopedisi, «Yezidiler» mad. c. 13, s. 416).

Diyarbakır'ın 12 köyünde Yezidi vardır. Bu köyler, Bahçecik, Davudi, Aşağımollalı, Başköy, Mollacabir, Seydek, Yassıca, Bozpinar, Dirrik (Dikenlik), Çatal, Perişan ve Sinan köyleridir. Bunlardan Bahçecik hariç, diğerlerinde İslâmlarla karışık olarak yaşarlar. Bu köylerin çoğunu, son otuz yıl içinde çeşitli nedenlerle birkaç defa ziyaret etmek, onlarla görüşmek, evlerine konuk olmak olanağı çıktı. Temizlik ve konukseverlik yönünden Yezidilerle diğer soydaşlarımız arasında hiçbir ayrıcalık görmedik.

YAYILMA ALANLARI VE NÜFUSLARI

Yezidiler, Kuzey Irak'ta Musul bölgesinde ve Sincar dağları eteklerinde; İran'da, Tiflis ve Erivan'da; Halep dolaylarında; Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde bulunan Siirt'in Beşiri, Kurtalan, Batman; Mardin'in Midyat, Savur, Nusaybin; Urfa'nın Viranşehir, Ceylanpınar, Suruç; Diyarbakır'ın Çınar, Bismil ilçelerine bağlı köylerde dağınık bir halde; ve az miktarda da Gaziantep, Kilis yörelerinde yaşarlar.

Son yıllarda, Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Isparta ve diğer bazı illerimize göçen ve buralara yerleşenler olduğu gibi, Almanya,

Fransa ve diğer bazı Avrupa ülkelerine çalışmak için gidenler de vardır.

Yezidi oldukları saptanan aşiretler ise şunlardır: Kliri (200 hane), Mukaili (100 hane), Maseki (50 hane), Davudi (20 hane, bunlar Diyarbakır'ın Davudi köyünde otururlar), Barani (150 hane), Reşi (Reşikân) (200 hane), Mendiki (200 hane), Belekurti (100 hane), Şukari (100 hane) ve Çeküni (300 hane) (21).

Nüfusları çeşitli dergilerde değişik bir şekilde verilmiştir. İslâm Ansiklopedisi'nin «Yezidiler» maddesine şu bilgiler vardır:

«Sayıları, asrımızın başında takribi olarak 60.000—70.000'dir. Halbuki bir asır önce bu sayı, 120.000—150.000 kişi idi. Osmanlıların son zamanlarında yapılan nüfus sayımı (1912)'na göre, altı vilâyetteki Yezidilerin sayısı 37.000; 1923'te ise, 264.000 müslümana karşı 18.000 Yezidi gösterilmiştir. 1922—1924 Irak sayımına göre, Yezidiler (1923'de Irakla birleşen Sincar'ın dışında) 26.257 kişi idi. Nuri, Şeyhan ve Sincar'daki Yezidilerin sayısını 35.000 olarak gösterir (Menzol, ayn. eser, s. 169). Her halde mübâlâğa edilmiş bir değerlendirmeye göre de, şimdi Irak'a bağlanan Sincar'da 36.000 Yezidi bulunmakta idi. İran'daki Yezidilerin sayısı bir kaç yüzü geçmez.

Rus sayımında ise, Kafkasya (Tiflis, Erivan)'da Yezidiler 14.522 olarak gösterilir.»

1966'da Türkiye'ye gelen ve Yezidilerin o tarihte lideri bulunan Emir Muaviye Emvaiye, kendisiyle röportaj yapan Erol Erk'e, Yezidilerin nüfusu hakkında şöyle der:

«Dünya yüzünde, hâlen 10 milyon 600 bin Yezidi mevcuttur. Yer yüzündeki dağılışı şekillerine göre Türkiye'de 50 bin, Suriye'de 50 bin, Irak'ta 1 milyon, Azerbaycan'da 500 bin, Kuzey Rusya'da 3 milyon, Yemen'de 1 milyon, Hindistan'da 3 milyon, Himalayalar'da 1 milyon, İran'da 1 milyon Yezidi yaşamaktadır. (2).

Bu rakamların çok abartılmış olduğu muhakkaktır.

Gazeteci - yazar B. Murat Öztemirin yaptığı bir hesaba göre, «Günümüzde Siirt'in Batman, Beşiri, Kurtalan; Mardin'in Midyat, Nusaybin, Savur; Diyarbakır'ın Bismil, Çınar; Şanlıurfa'nın Viranşehir, Ceylanpınar yörelerinde yoğunlaşan ve ülkemizde sayıları 60—70

(21) Doktor Freilitz, Kürtler, Aşair Ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi yayını: 3, İstanbul 1334, s. 21 — 30.

(22) Erol Erk, Yezidiler Arasında, Hürriyet, 14 Mart 1966.

bin kişiyi bulan Yezidiler : Irakta 400 bin, Suriye'de 200 bin, Azerbaycan'da 80 bin, Avrupa ülkelerinde ise 125—150 bin kişi olarak toplam 750.000 kişi kadardılar.» (23).

Türkiye'deki Yezidi köylerinin pek çoğunda okul vardır. Son zamanlarda elektrige de kavuşmuşlar ve bunun sonucu olarak, radyo, televizyon, telefon gibi medeniyet araçlarından yararlanmaya başlamışlardır. Aileler, okuma ve yazma harâmına artık önem vermeyecek çocuklarını okullara göndermektedirler. Yüksek öğrenim yapmış gençler gittikçe çoğalmaktadır. İşçi olarak Almanya, Fransa, Hollanda ve diğer Avrupa ülkelerine çalışmak için gidip gelenler de vardır. Bütün bu oluşumlar, bu ortam, Yezidi vatandaşlarımızın uyanmasına, bätül inançlardan kurtulmasına, kavval, şeyh, fakirlerin; kendilerini, cennette yer satma, sincaklara affetirme gibi yöntemlerle sömürmelerine olanak tanımamaya koyulmuşlardır. Yakın bir gelecekte, yaşantılarını, aydın ve uygar bir topluluk olarak sürdüreceklerine şüphe yoktur.

(23) B. Murat Öztemir, *Yezidiler Ve Süryaniler*, Ekin yayınları, İstanbul 1988, s. 2.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- ABBAS Azzawi : Asl al-Yazidiya fi'l-tarih, Les Yézidis dans l'histoire, Lugat al-Arab, 1931, IX.
- ABEAS, el- Azzavi : Tarihu'l-Yezidiyye ve Aslu Akîdetihim, Bağdat 1935.
- 'ABD el-RAZZAK al-Husni : al-Yazidiya aw 'ibadat al-shaitan, Bağdat 1347.
- Ad-DEMBUCİ, Sıddık : al-Yezidiyye, Irak 1949.
- AL-HASANİ, Abd ar-Razzak : al-Yezidûn, Sayda 1961.
- ANASTASE, Marie P. : al-Yazidiya, Mach., 1899, II; *La découverte écente des deux Livres sacrés des Yezidis*, Anthr (Viyana 1911).
- AYDIN, Dr. Mehmet : Şeytana Tapma, Yezidilerin İnanç Esasları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: 23, Ankara 1978, s. 359—366.
- LEG, İsmail : Çol, el-Yezidiyye, Beyrut 1934.
- EITTNER, Maximil : Die heligen Bücher der Yeziden, «Denkschr Wiener Akad» LV/IV, Viyana 1913.
- BOIS, Thomas : Les Yezidis, Beyrut 1961.
- BOUVAT, L. : A propos des Yezidis, RMM, 1908, XXVIII.
- BROCKELMANN, C. : Das Neuzahsfest der Yezidis, ZDMG; LV.
- CEYP, A. J. : Die Yezidis, Allg. eitung, Beilage 1890.
- CHAPOT, J. B. : Notice sur les Yezidis, Journal Asiatique 1896, Paris 1896.
- CURSİN, G.F. : Melek Taus, The, The Times 5 sept 1924.
- CHOL, İsmail Beg : al-Yezidiyye, Kadimen ve hadisen, Beyrut 1934.
- ÇAĞATAY, Prof. Dr. Neşet - Çubukçu, İbrahim Agâh, İslâm Mezhepleri Tarihi, 2. baskı, Ankara 1985, s. 218—223.
- DİRR, A. : Einiges über die Yeziden, Anthr (Viyana, 1917/1918), XII — XIII.
- DRIVER, G.R. : Account of Religion of Yezidi Kurds, II Studies in Kurdish history, Bulletin, 1922, II.

- EGHIAZAROFF : Essai sur les Kurd et les Yézidis du gouvernement d'Erivan, Kazan, 1888.
- ELLOW-Agha, Petros : Assyrian, Kurdish and Yezidi, Bağdad 1920.
- ERK, Erol : Yezidiler Arasında, Hürriyet, 13 Mart 1966 — 19 Mart 1966.
- FIGLALI, E. Ruhi : Yezidilik, Türk Ansiklopedisi, c. 33, s. 441—443; Mezhepler Ve Tarikatlar Ansiklopedisi, İstanbul 1987, s. 216-218.
- FURLANI, G. . Testi religiosi dei Yezidi, Bologne 1930; Origine dei Yezidi e storia religiosa dell' Islam e del dualismo, RSO, 1932, XIII; Siu Yezidi, aynı eser; The Religion of the Yezidis, Bombay, 1940.
- GIAMİL, Monte Singar : Storia di un popolo ignoto, Roma 1900.
- GİRİDİ Mustafa Paşa : 'Abede-i İblis Yahud Tâife-i Bağiyeye Yezidiyeye bir Nazar, Musul 1323; Abede-i İblis, Yezidi Tâifesinin itikadâtı, adâti, evsâfi, hâsilâti, İstanbul 1328.
- GÖLPINARLI, Abdüllbaki : Türkiye'de Mezhepler Ve Tarikatlar, İstanbul 1969.
- GUIDI, M.A. : Nuove Ricerche sui Yezidi, Roma, 1932.
- GROWFOOT, J.W. : A Yezidi rite, Man. I, 1901
- HORTEN, M. : Die Geheimlehre der Yezidi, der sog. Teufelsanbeter, N O, Berlin 1918, III.
- HEARD, W.B. : Notes on the Yezidis, J. Anthr. I., XII., 1911.
- HADANK, K. : Habendie Jeziden Gotteshauser, OLZ, 1933 (26. sene).
- ISYA Joseph : Yezidi Texts, The American Journal of Semitic Languages, 1909, XXV; The sacred books and traditions of the Yezidis, Boston 1918 — 1924).
- JARRY, Jagves : La Yezidiyya, Annales Islamologique, VII., Caire 1907.
- KAŞGARLI, Prof. Dr. Mehlika Aktok : Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi İnanç Yapısı, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 40, Şubat 1986, s. 39—75.
- KLIPPEI, Ernest : Unter Druzen, Kurden und Teufelsanbetern, Berlin 1926.
- KOWALEWSKI, E. (DE) : Les Kurdes et les Yézidis, Bruxelles 1890.
- KONYAR, Basri : Diyarbekir Yılığı, Ankara 1936, s. 97—104.
- LAMMENS, H. : Le massif du Gebel Siman et les Yézidis de Syrie, Beyrut, 1906.
- LESCOT, R. : Enquet sur Les Yezidis, Beyrut 1975.
- MARIE, Anastase : el-Yezidiyye, Beyrut 1899.

- MARIE Father Anastase : *Al-Yazidiya*, Mach., 1899, II; *La découverte récente des deux Livre sacrés des Yezidis*, Anthr (Viyana 1911).
- MEHMET Şerafettin : *Yezidiler*, Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sayı : 3, Ağustos 1926, s. 1—35.
- MENAND, J. : *Les Yézidis*, Paris 1910.
- MENZEL : *Ein Beitrage zur Kenntnis der Yeziden*, H. Grothe, Vorderasienexpedition (Leipzig, 1911), I, s. 109 — 126; *Yeziden*, *Die Religion in Geschichte und Gegevwart*, III, 171 vd.; *Yezidiler*, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, s. 415 vd. (Bu madde geniş bir şekilde İhsan Süreyya Sırma tarafından tadil ve ikmal edilmiştir).
- NAU, F. : *Note sur la date et la vie de Chekh 'Adi, cef de Yézides*, ROC, 1914, IX; *Recueil de textes et de documents sur les Yézidis*, aynı eser, 1915 — 1917, XX, Paris 1918.
- ÖZGÖNÜL, Emin : *Şeytanı Tanrı Bilenler*, Hürriyet, 4 Nisan 1982—8 Nisan 1982.
- ÖZTEMİR, B. Murat . *Yezidiler Ve Süryaniler*, İstanbul 1988.
- PAGNON, H. : *Sur les Yézides du sindgar*, ROC, 1915—1917.
- SEMENOV, A.A. : *Küçük Asya Yezidilerinin Şeytana Tapmaları*, İlahiyât Fakültesi Mecmuası, 1931, nr. 20.
- SİDUFFİ : *Notice sur la secte des Yézidis*, Paris 1882—1885.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan : *Mezhepler Ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, s. 372—380.
- TEYMUR, A. : *el-Yezidiyya*, Kahire, 1347.